

Tradycje turystyczne Krakowa

Robert Pawlusiński, Magdalena Kubal

Wprowadzenie

Kraków należy do miast o długich tradycjach turystycznych. Już w średniowieczu, jako centrum życia politycznego, kulturalnego i religijnego kraju, miasto stanowiło cel podróży przedstawicieli różnych grup społecznych z kraju i z zagranicy. O rozwoju turystyki w obecnym rozumieniu można jednak mówić dopiero od połowy XIX w. Wówczas Kraków stał się ważnym ośrodkiem polskości, przyciągającym Polaków ze wszystkich zaborów, którzy przybywali do miasta z pobudek patriotycznych (tzw. okres pątnictwa narodowego). W XX w. Kraków urósł do rangi międzynarodowego ośrodka turystycznego, a przyjazdowy ruch turystyczny nabrał charakteru masowego. Turystów przyciągały i przyciągają: wielowiekowa historia miasta, bogata spuścizna kulturalna i religijna, nagromadzenie zabytków, rozwinięte życie akademickie, a także utrwalony w świadomości społecznej wizerunek miasta jako duchowej i kulturalnej stolicy kraju.

Rozwój funkcji turystycznej Krakowa przechodził różne koleje, uzależnione od istniejącej sytuacji politycznej oraz panujących stosunków społeczno-gospodarczych. Dla przejrzystości opracowania wydzielono pięć jego okresów:

- a) do XIX w.,
- b) XIX w. i początek XX w.,
- c) 1914–1945 r.,
- d) 1945–1989 r.,
- e) lata 90. XX w.¹.

¹ Opracowanie nie obejmuje zmian w krakowskiej turystyce po roku 1999. Problematyka ta została poruszona w dalszej części książki.

Okres do XIX w.

Za najstarszą formę migracji o charakterze turystycznym należy uznać pielgrzymki. Początki pielgrzymowania w Krakowie datuje się już na XII–XIII w. i wiąże się z odwiedzaniem Katedry Wawelskiej – grób św. Stanisława Biskupa oraz relikwie św. Floriana. W kolejnych wiekach wraz z rozwojem kultu św. Stanisława i objęciem czcią świątobliwych Krakowian (m.in. Królowej Jadwigi, Jacka Odrowąża, Jana Prandoty, Jana Kantego, Stanisława Kazimierczyka, Szymona z Lipnicy) zjawisko pielgrzymowania nasilało się, a w XVI i XVII w. osiągnęło znaczące rozmiary (Wilkońska 2007). Zdaniem A. Wilkońskiej (2007), pod koniec XVI w., a z pewnością na początku XVII w. Kraków stał się ośrodkiem pielgrzymkowym o charakterze policentrycznym. Warto zauważyć, że najstarsze opisy miasta o charakterze przewodnikowym z XVII w. zawierały głównie informacje o obiektach sakralnych z relikwiami świętych, gdzie nawiedzający te miejsca mogli uzyskać odpusty (Kwaśnik 1992; Soljan 2003). Do głównych celów pielgrzymek w XVI-wiecznym Krakowie należały m.in.: miejsca związane ze św. Stanisławem Biskupem (katedra na Wawelu, klasztor Na Skałce), groby: Królowej Jadwigi, Jana Prandoty – w katedrze wawelskiej, Jacka Odrowąża (w XVI w. ogłoszony świętym) – w klasztorze Dominikanów, Jana Kantego – w kolegiacie św. Anny, Szymona z Lipnicy – w kościele św. Bernardyna, Stanisława Kazimierczyka – w kościele Bożego Ciała na Kazimierzu, a także kościół w Mogile z cudownym krucyfiksem (Wilkońska 2007; Witkowska 1984).

Ważnym wydarzeniem w dziejach Krakowa było utworzenie przez Kazimierza Wielkiego w 1364 r. Akademii Krakowskiej oraz jej odnowienie w 1400 r. przez Władysława Jagiełłę. Akademia przyciągała do Krakowa studentów oraz przedstawicieli świata nauki. Szczyt jej popularności przypadł na przełom XV i XVI w. W Krakowie przebywało wówczas ok. 2–3 tys. studentów, co było dużą liczbą w ówczesnej sytuacji ludnościowej (Bieniarzówna, Małecki 1984). Przeważającą część studentów pochodziła spoza Krakowa (mieszkańcy Krakowa stanowili jedynie ok. 5% studentów), znaczny odsetek stanowili cudzoziemcy. W latach 1433–1500 w krakowskiej uczelni studiowali studenci ze Śląska, Węgier, Czech, Moraw, Brandenburgii, Pomorza, Włoch, Belgii, Holandii i Anglii (Wyrozumski 1996). W pierwszych dziesięcioleciach XVI w. udział żaków spoza granic Królestwa Polskiego wynosił ponad 40%, a w roku akademickim 1511/1512 osiągnął 50% (Bieniarzówna, Małecki 1984). Poza Ślązakami (w większości pochodzenia polskiego), którzy stanowili ok. 40% studentów zagranicznych, na uniwersytet najliczniej zapisywali się mieszkańcy ówczesnego Królestwa Węgierskiego (wraz ze Słowacją i Siedmiogrodem) – ok. 32% studiujących cudzoziemców oraz Czech i Moraw – ok. 10% (Bieniarzówna, Małecki 1984). Od połowy XVI w. popularność uczelni wśród cudzoziemców zmniejszyła się, co było spowodowane m.in. powstaniem konkurencyjnych placówek akademickich w tej części Europy. W latach 40. XVI w. cudzoziemcy stanowili ok. 10–20% ogółu studentów, a w latach 60. XVI w. odsetek ten był jeszcze mniejszy. Napływ studentów do Krakowa pociągnął za sobą rozwój zaplecza noclegowego. Już od połowy XV w. studenci byli zobligo-

wani mieszkać w trakcie studiów w bursach, a wynajmowanie kwater studentom przez mieszkańców zostało prawnie zabronione (Wyrozumski 1996). Pierwsza bursa akademicka – Bursa Pauperum powstała w 1409 r. i była przeznaczona dla studentów z Litwy i Rusi (zlokalizowana na rogu ulic Wiślniej i Gołębiej; w XVII w. przemianowana na Bursę Jagiellońską). Kolejne bursy powstały w połowie XV w., m.in.: Bursa Ubogich Prawników (na rogu ulic Grodzkiej i Kanoniczej), Bursa Divitum (w sąsiedztwie Collegium Maius), Bursa Jeruzalem, Bursa Kanoników (przy ul. Grodzkiej), Bursa Węgierska (przy ul. Brackiej), Bursa Niemiecka (obok Collegium Maius) oraz w XVI i XVIII w. m.in.: Bursa Filozofów Noscovianum, Bursa Starnigelianum (przy ul. Gołębiej), Bursa Sisinanum (Wyrozumski 1996; Adamczewski 1992). Ich funkcjonowanie w dużej mierze zależało od napływu studentów, np. spadek zainteresowania studiami wśród młodzieży z Węgier doprowadził do zamknięcia w 1558 r. Bursy Węgierskiej przy ul. Brackiej (Bieniarzówna, Małecki 1984).

Od średniowiecza Kraków stanowił także ważny cel podróży politycznych, kulturalnych i handlowych. Kontakty międzynarodowe nasiliły się w XV i XVI w. Napływ dyplomatów, możnowładców, urzędników, kupców, a także pielgrzymów wpłynął na rozwój przemysłu gospodniego. W mieście i na jego obrzeżach działało szereg gospód zajezdnych, w których oferowano nocleg, posiłek, a także miejsce i paszę dla koni. Standard tych usług nie był jednak wysoki. W kolejnych wiekach sieć gospód znacznie się rozwinęła, różnie je także nazywano, m.in. gospody, karczmy, zajazdy, austeria, oberże. W końcu XV w. jedną z najpopularniejszych była oberża „Pod Białym Lwem” przy ul. św. Anny, gdzie jak podaje J. Adamczewski (1992) nocowali książęta, artyści oraz uczeni. W XVII w. liczba gospód zlokalizowanych w Krakowie przekraczała znacznie dzisiejszą liczbę hoteli (Kuźniarski 2001). Gospody znajdowały się praktycznie przy każdej ulicy, zwłaszcza w sąsiedztwie placów handlowych, bram wjazdowych do miasta. Do najbardziej znanych zajazdów tym w okresie należały: „U Łysonia” przy ul. Basztowej i Długiej, „Pod Furmanem” i „Pod Kogutem” – oba przy ul. Długiej, „Pod Białym Lwem”, „Pod Jeleniem”. Budynki zajezdne były konstrukcjami drewnianymi, podcieniowymi, mogącymi jednocześnie pomieścić dziesiątki koni w stajniach, nie posiadały jednak wygód dla gości (sale wieloosobowe z siennikami). O pojemności obiektu decydowała głównie pojemność jego stajni, dlatego też wiele tego typu obiektów powstawało poza murami, np. w największym zajeździe w Krakowie w 1632 r., którego właścicielem był Andrzej Prus, jednocześnie w stajniach mogło pomieścić się 200 koni (Wątek 1993). Dużym nagromadzeniem karczm i zajazdów poza murami miejskimi odznaczały się: Rynek Kleparski, ul. Długa, ul. Stradom. O znaczeniu gospodarczym gospód i zajazdów w Krakowie może świadczyć to, że w I połowie XVII w. powstał Cech Karczmarzy i Piwowarów. Na przełom XVI i XVII w. datuje się także powstanie pierwszych stacji pocztowo-dyżansowych w mieście (Kuźniarski 2001).

Wiek XVII i XVIII nie zapisały się znacząco na kartach historii turystyki w Krakowie. Miasto przeżywało wówczas okres stagnacji gospodarczej będący następstwem wojen, kataklizmów, a później także rozbiorów Polski. Już na

początku XVII w. Kraków przestał pełnić funkcję stolicy, co obniżyło jego znaczenie polityczne i administracyjne, a w następstwie także gospodarcze i kulturalne. Stał się prowincjonalnym miastem liczącym jedynie 10 tys. mieszkańców. Choć w ówczesnej Europie powszechne były podróże poznawcze (tzw. *grand tour*), Kraków nie znalazł się na tych szlakach, np. w przewodniku Thomasa Nugent'a z 1756 r., wyznaczającym potencjalne trasy *grand tour* po całej Europie nie wskazano w Polsce żadnych miejsc godnych odwiedzenia (Towner 1996). Wiadomo, że w latach 90. XVIII w. Kraków odwiedził Goethe (1792 r.), który zwiedzał Kraków i Wieliczkę; istnieje także relacja Anglika Townsona z pobytu w mieście (Kulczycki 1977). W podróżach krajowych w tym okresie zaznaczały się pielgrzymki oraz podróże kupieckie, przy czym te drugie miały jedynie zasięg lokalny.

Impulsem do ożywienia miasta w końcu XVIII w. stała się działalność Komisji Dobrego Porządku i Edukacji Narodowej, w wyniku której doprowadzono m.in. do odrodzenia uniwersytetu; powstał wówczas Ogród Botaniczny i Obserwatorium Astronomiczne.

Wiek XIX i początek XX w.

Istotne zmiany w krakowskiej turystyce miały miejsce w XIX w. Złożyło się na to szereg czynników, w tym przede wszystkim zwiększenie swobód politycznych w ramach Monarchii Habsburskiej (m.in. Rzeczpospolita Krakowska – 1815–1846; późniejsza autonomia władz miasta – 1854, 1867) oraz wzrost świadomości narodowej Polaków, co w efekcie doprowadziło do intensyfikacji przyjazdów Polaków z wszystkich zaborów. Kraków stał się centrum polskości, „duchową stolicą kraju”. Życie kulturalne i artystyczne uległo ożywieniu. W mieście powstały pierwsze placówki muzealne, m.in.: Muzeum Narodowe (1879), Muzeum Archeologiczne (1850), Muzeum Czartoryskich (1879), Muzeum Historyczne (1899), rozwijało się życie teatralne (Teatr Stary – 1799, Teatr im. J. Słowackiego – 1893) i muzyczne (Krakowskie Towarzystwo Przyjaciół Muzyki – 1817) (Warszyńska 1996). Swoją działalność rozpoczęły różne organizacje społeczne koncentrujące się na pobudzaniu świadomości narodowej, m.in. krakowski oddział Towarzystwa Gimnastycznego Sokół – założony w 1885 r., Towarzystwo Szkoły Ludowej – założone w 1891 r. (organizator wycieczek patriotycznych do Krakowa), Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa – założone w 1896 r. (organizator pierwszego szkolenia przewodników miejskich po Krakowie w 1902 r.) (Bieniarzówna, Małecki 1979). W 1887 r. w Krakowie miała miejsce wystawa rolniczo-przemysłowa, a w 1889 r. został utworzony pierwszy park o charakterze rekreacyjno-sportowym z urządzeniami gimnastycznymi, boiskami i placami zabaw (obecny park Jordana przy Błoniach).

W 1847 r. Kraków uzyskał pierwsze połączenie kolejowe z Mysłowicami i Szczakową, co połączyło miasto z systemem kolei pruskich, a przez linię warszawsko-wiedeńską z Wiedniem i Warszawą. W latach 60. XIX w. została otwarta linia kolejowa w kierunku wschodnim do Przemyśla i Lwowa (bezpośrednie połączenie kolejowe z Warszawą uzyskał dopiero w 1934 r.; trasa przez Tunel–

Kielce–Radom). Jednak ze względu na peryferyjne położenie Kraków nie był wówczas ważnym węzłem kolejowym.

Wiek XIX przyniósł także zmiany w krakowskim hotelarstwie (tab. 1). Dynamicznie rozwijała się sieć domów gospodnich, a później również hoteli, co wiązało się z wyższym standardem usług świadczonych gościom (m.in. łazienki, dzwonki na służbę, elektryczność) (Kuźniarski 2001). Niektóre z dawnych domów zajezdnych zostały przekształcone w hotele. Przykładem przemian zachodzących w bazie noclegowej Krakowa w XIX w. może być zajazd „Pod Węgierskim Królem”, założony w 1801 r. przez Macieja Knotza. W 1818 r. obiekt ten znacznie przebudowano, m.in. połączono kilka sąsiednich kamienic przy ul. Sławkowskiej, św. Tomasza i św. Jana, tworząc kompleks restauracyjno-hotelowy. W 1858 r. w wyniku dalszych przebudowań na jego miejscu powstał hotel Saski istniejący do dnia dzisiejszego (Adamczewski 1992). U schyłku Wielkiego Miasta Krakowa baza nocle-

Tab. 1. Krakowskie hotele w XIX w.

Table 1. Hotels in Krakow in the 19th century.

Obiekt hotelowy	Lokalizacja	Rok powstania
Hotel Pod Białą Różą (daw. Hotel de Roussie)	ul. Stradom	1799
Hotel Pod Różą	róg ul. Floriańskiej i św. Tomasza	1801
Hotel Saski (daw. Oberża pod Węgierskim Królem)	ul. Sławkowska	1812
Hotel Drezdeński (daw. Zajazd pod Opatrznością)	Rynek Główny	1814
Hotel Pod Białym Orłem	ul. Floriańska	1815
Hotel Polski (dawn. Pod Białym Orłem)	ul. Floriańska	1815
Hotel Pollera (dawn. Pod Żłotą Kotwicą)	ul. Szpitalna	1834
Hotel Krakowski	ul. Podwale	1850
Hotel Monopol (dawn. Wiktora Kleina)	ul. św. Gertrudy	1865
Hotel Europejski	ul. Lubicz	1884
Hotel City (późn. Metropol)	ul. św. Gertrudy	1885
Hotel Grand	róg ul. Sławkowskiej i św. Tomasza	1885
Hotel Union	ul. św. Gertrudy	1898
Hotel Royal	ul. św. Gertrudy	1898
Hotel Imperial	ul. Zwierzyniecka	1900
Hotel Narodowy (dawn. Pod Czarnym Orłem)	ul. Poselska	
Hotel Londyński (dawn. Pod Żłotym Wołem)	ul. Stradom	
Hotel Centralny (późn. Zaczęło)	Rynek Kleparski	
Hotel Bristol	plac Matejki 4	
Hotel Wiedeński	ul. Miodowa 9	
Hotel Muellera	ul. Krakowska	
Hotel Lwowski	Rynek Kleparski	
Hotel Weindlinga	ul. Lubicz	
Hotel Victoria	ul. Zwierzyniecka	

Źródło: opracowanie własne na podstawie Adamczewski (1992), *Encyklopedia...* (2000), Wątek (1993), Kuźniarski (2001).

Source: own study based on Adamczewski (1992), *Encyklopedia...* (2000), Kuźniarski (2001), Wątek (1993).

gowa obejmowała już 13 hoteli i 167 domów zajezdnych (Bieniarzówna, Małecki 1979). Do najbardziej znanych hoteli krakowskich w II połowie XIX w. należały: ekskluzywny Grand Hotel, przy ul. Sławkowskiej oraz lansujący tradycje wiedeńskie hotel Royal (fot. 4), przy ul. Gertrudy (od 1897 r.), którego właścicielem był m.in. Gustaw Sacher ze znanej rodziny restauratorów wiedeńskich (Warszyńska 1996). Wśród innych hoteli krakowskich cieszących się ówczesnie dużą renomą należy wymienić: hotel Saski, Pollera, Drezdeński, Pod Różą i Kleina (późniejszy Monopol). Niższy standard reprezentowały hotele: Polski, Pod Sobieskim, Victoria, Pod Białą Różą, Londyński i Krakowski (Kuźniarski 2001).

Ruch turystyczny w Krakowie w XIX w. był związany głównie z podróżami o motywacji patriotycznej – tzw. pątnictwo narodowe. W II połowie XIX w. miało miejsce w Krakowie wiele ważnych wydarzeń narodowych, w których licznie uczestniczyli Polacy ze wszystkich zaborów. Uroczystości obchodzono m.in. powtórny pogrzeb króla Kazimierza III Wielkiego (1867), jubileusz J. I. Kraszewskiego (1879), 400-lecie śmierci i powtórny pogrzeb J. Długosza (1880), 200-lecie odświeżki wiedeńskiej (1883), pochówek A. Mickiewicza na Wawelu (1890), 100-lecie powstania kościuszkowskiego (1894) oraz 100-letnią rocznicę urodzin A. Mickiewicza, połączoną z odsłonięciem poświęconego mu pomnika na Rynku Głównym (1898) (*Encyklopedia...* 2000). Często pobyt w Krakowie łączono z uczestnictwem w ważnych wydarzeniach religijnych. Dla przykładu uroczystości koronacji obrazu Matki Boskiej Piaskowej z kościoła Karmelitów na Piasku w 1883 r. przyciągnęły do Krakowa ok. 150 tys. pielgrzymów, a 800-lecie męczeńskiej śmierci św. Stanisława w 1879 r. – ok. 50 tys. pielgrzymów (Wilkońska 2007). W końcu XIX w. w organizację wycieczek o charakterze patriotycznym włączyło się Towarzystwo Szkoły Ludowej. Pierwsze tego typu wycieczki były organizowane dla mieszkańców Górnego Śląska (w 1898 r. – 1 tys. osób), w późniejszym okresie objęły także mieszkańców innych dzielnic Polski (Warszyńska, Jackowski 1978). Program pobytu w Krakowie obejmował odwiedziny najważniejszych obiektów w mieście, w tym miejsc kultu religijnego (m.in. klasztor Dominikanów, katedra na Wawelu, kościół Na Skałce). Dla Górnoszlązaków szczególnie ważnym miejscem pielgrzymek w Krakowie był grób św. Jacka Odrowąża w klasztorze Dominikanów (Górecki 2007).

Do Krakowa przybywali także cudzoziemcy, w tym znane osobistości świata kultury, nauki i polityki, ale były to wciąż zdarzenia o charakterze epizodycznym. Zachowały się relacje z pobytu H. Balzaka (m.in. 1847, 1850). Wiadomo także, że w mieście koncertowali m.in. J. Brahms i F. Liszt.

Na XIX w. przypadł rozwój działalności uzdrowiskowej w podkrakowskich Swoszowicach (obecnie dzielnica miasta). Lecznicze właściwości swoszowickich wód siarkowych były znane już w XVI w. Pierwszą wzmiankę o nich zamieścił nadworny lekarz króla Stefana Batorego Wojciech Oczko w dziele pt. *Cieplicz* z 1578 r. Na początku XIX w. w Swoszowicach powstały pierwsze urządzenia uzdrowiskowe (m.in. dom kąpielowy i gościnny z 1811 r.). Od 1859 r. swoszowickie uzdrowisko znalazło się na krótko pod zarządem Spółki Zdrojowisk Krajowych, utworzonej z inicjatywy prof. J. Dietla (twórca i propagator polskiej balneologii, m.in. powołał do życia Komisję Balneologiczną w ramach Towarzystwa Naukowego Krakow-

skiego). Wówczas to przeprowadzono dokładne badania fizykochemiczne wód, wybudowano pałacyk letni w stylu szwajcarskim z 19 pokojami (tzw. stare Łazienki) oraz podjęto działania propagujące Swoszowice. Po sprzedaży uzdrowiska w 1867 r. liczba kuracjuszy sięgnęła 977 osób (13,7 tys. kąpeli) (Zielonka 1965). Dalsze prace modernizacyjne w Swoszowicach podjęto w latach 60. XIX w. (m.in. wybudowano nowy dom zajezdny, zwany Szwajcarką). Pod koniec XIX w. zakład zdrojowy obsługiwał rocznie ok. 400 osób, którym udzielano ok. 8,5 tys. zabiegów (Zielonka 1965). Od 1905 r. konkurencją dla swoszowickiego uzdrowiska stał się zakład wodoleczniczy w dzielnicy Podgórze, uruchomiony przez Antoniego Matecznego, zwany potocznie uzdrowiskiem Mateczny.

Początek XX w. w turystyce krakowskiej wiązał się z intensyfikacją wycieczek w ramach państwa narodowego. Było to m.in. efektem działalności wspomnianego już Towarzystwa Szkoły Ludowej. Za pośrednictwem Towarzystwa w sezonie 1903/1904 do Krakowa przybyło 27 grup wycieczkowych z 3259 uczestnikami, w 1908 r. – 44 wycieczki i 6,2 tys. osób, w 1909 r. – 40 wycieczek i 4,3 tys. osób, w 1910 r. – 53 wycieczki i 5,3 tys. osób, w 1911 r. – 75 wycieczek, 4,1 tys. osób, w 1912 r. – 101 wycieczek i 5,6 tys. osób (Warszyńska, Jackowski 1978; Kulczycki 1977). Duże znaczenie dla rozwoju turystyki w Krakowie miało przekazanie miastu w 1905 r. przez władze austriackie Zamku Królewskiego na Wawelu. Pierwszą czasową wystawę poświęconą historii Wawelu i jego restauracji zorganizowano już w 1907 r. (Adamczewski 1992).

Najważniejszym wydarzeniem patriotycznym o charakterze masowym były obchody 500-lecia bitwy pod Grunwaldem (15–17 lipca 1910 r.). Szacuje się, że wzięło w nich udział ponad 100–150 tys. osób z różnych części Galicji, z zaboru rosyjskiego i pruskiego (Warszyńska, Jackowski 1978; *Encyklopedia...* 2000). Program uroczystości obejmował m.in.: odsłonięcie pomnika na Placu Matejki, uroczysty pochód na Wawel, nabożeństwo dziękczynne w kościele Mariackim, wystawy pamiątek jagiellońskich w Pałacu Sztuki, przedstawienia teatralne, festyn ludowy w parku Jordana, zlot Towarzystwa Gimnastycznego Sokół (*Encyklopedia...* 2000).

Rozwojowi ruchu turystycznego towarzyszył wzrost liczby obiektów noclegowych. J. Bieniarzówna i J. M. Małecki (1979) podają, że w 1903 r. w Krakowie działały już 22 obiekty hotelowe. Do początku I wojny światowej, obok wcześniej istniejących obiektów, funkcjonowały także hotele: Francuski (1912), Europejski (fot. 1), Belvedere (od 1917 r. Polonia) (fot. 2), Metropol, Union, Imperial, Victoria, Rapaporta, Angielski, Spira, Warszawski, Bristol, Wiedeński, Spatz oraz pensjonaty, m.in.: Ostoja, Lithuania, Lublin, Ukraina, Brońska, Leona, Henner, Pension Modest (Kuźniarski 2001). Zmniejszyła się natomiast liczba zajazdów, które przetrwały jedynie w rejonie Kleparza, co wskazuje na stopniową ewolucję w krakowskim hotelarstwie (Wątek 1993). Krakowskie hotele na początku XX w. nie odbiegały standardem od tego typu obiektów w innych krajach europejskich.

Istotny wpływ na rozwój turystyki w Krakowie na początku XX w. wywarł Krajowy Związek Turystyczny z siedzibą w Krakowie (od 1918 r. – Polski Związek Turystyczny). Powstał on w 1906 r. z inicjatywy władz administracyjnych w celu wspierania rozwoju różnych form turystyki na terenie ówczesnej Galicji

(*Encyklopedia...* 2000). Związek prowadził szeroką działalność na polu turystyki, m.in. obsługiwał grupy turystyczne (sekcja wycieczek ludowych), wydawał przewodniki i informatory turystyczne po Krakowie (np. 1910 r. – *Krótki przewodnik po Krakowie i okolicy*), prowadził własną bazę noclegową, ewidencjonował przewodników turystycznych. W jego ramach działały także sekcja sportowa (jej członkami były najstarsze krakowskie kluby sportowe – Cracovia i Wisła) oraz Galicyjski Klub Automobilowy (od 1914 r. – Automobil Krakowski). W latach międzywojennych Związek organizował i prowadził komunikację samochodową, m.in. w 1926 r. uruchomił dworzec autobusowy w Krakowie, pierwszy tego typu obiekt w Polsce.

Okres 1914–1945 r.

Wybuch I wojny światowej zahamował rozwój turystyki w Krakowie. Po odzyskaniu niepodległości sytuacja w tym względzie nie uległa poprawie. Złożyły się na to trudności organizacyjne i ekonomiczne młodego państwa, przesunięcie zainteresowań w kierunku Warszawy oraz ogólny kryzys turystyki miejskiej (Warszyńska 1996). Kraków wciąż pozostawał duchową i religijną stolicą kraju. Lata międzywojenne to także dynamiczny rozwój życia akademickiego. Obok Uniwersytetu Jagiellońskiego, działały w mieście inne placówki akademickie, tj. Akademia Sztuk Pięknych (od XIX w.), Akademia Górnicza (od 1919 r.; obecna Akademia Górniczo-Hutnicza) oraz Wyższe Studium Handlowe (od 1925 r.; obecny Uniwersytet Ekonomiczny). W roku akademickim 1919/1920 studia podjęło 4480 studentów, a w roku 1937/1938 liczba ta wynosiła już 7649 (Bieniarzówna, Małeccki 1997). Rangę najważniejszej instytucji życia naukowego kraju uzyskiwała Akademia Umiejętności, przemianowana w 1919 r. na Polską Akademię Umiejętności. Zmniejszyło się natomiast znaczenie miasta jako głównego ośrodka życia kulturalnego kraju na rzecz stołecznej Warszawy (Bieniarzówna, Małeccki 1997).

Pierwsze symptomy ożywienia turystyki w Krakowie zanotowano w drugiej połowie lat 20. XX w. i było to efektem ogólnopolskiej akcji aktywizacji ruchu krajoznawczego pod hasłem „poznaj swój kraj”. Impulsem dla rozwoju turystyki było otwarcie na Zamku Królewskim na Wawelu ekspozycji muzealnej (1930 r.). W 1932 r. muzeum na Wawelu odwiedziło ok. 55 tys. osób, a w 1938 – 63,6 tys. osób (Kulczycki 1977). Rozmiary ruchu przyjazdowego do Krakowa zwiększyły się dopiero pod koniec lat 30., co było następstwem poprawy ogólnoświatowej koniunktury gospodarczej oraz efektem działań o charakterze promocyjnym podjętych przez władze miasta, tj. organizacji Dni Krakowa – imprezy kulturalno-ludowej. W końcu lat 30. XX w. do Krakowa przybywało już ok. 125 tys. turystów, z czego ok. 6 tys. stanowili obcokrajowcy (Warszyńska 1996). Warto zauważyć, że pierwsza edycja Dni Krakowa w 1936 r. przyciągnęła do miasta ok. 50 tys. osób. Program tej imprezy obejmował: pochód Lajkonika, obieranie króla kurkowego, puszczanie wianków na Wisłę pod Wawelem, uroczystości religijne (procesja w dniu Bożego Ciała), a także liczne przedstawienia teatralne, koncerty muzyczne (m.in. występ Jana Kiepury), wystawy artystyczne i inne. Wówczas także zastoso-

wano iluminację świetlną zabytkowych budowli w centrum miasta oraz niektórych obiektów na Plantach (Bieniarzówna, Małecki 1997).

W strukturze ruchu przyjazdowego do Krakowa duże znaczenie miała turystyka patriotyczna, która nasiliła się zwłaszcza po śmierci Marszałka Józefa Piłsudskiego, pochowanego na Wzgórzu Wawelskim (18 maja 1935 r. w krypcie św. Leonarda; w 1937 r. trumnę przeniesiono do krypty pod Wieżą Srebrnych Dzwonów). W uroczystościach pogrzebowych Marszałka Piłsudskiego, uznawanych za jedno z najważniejszych wydarzeń lat międzywojennych w Krakowie, wzięło udział prawie 300 tys. osób, w tym oficjalne delegacje z 16 państw (Bieniarzówna, Małecki 1997). Do zwiększenia liczby przyjazdów o motywacji patriotycznej przyczyniła się także akcja usypywania kopca Piłsudskiego, podjęta zaraz po śmierci Marszałka. Jak podaje Z. Kulczycki (1977), w wyniku działań Ligi Popierania Turystyki, w latach 1935–1936 w związku z sypaniem kopca do Krakowa przyjechało ok. 168 tys. osób, głównie dzieci. Duże znaczenie dla obsługi tego ruchu miało uruchomienie pociągów turystycznych, tzw. popularnych, które ze względu na niskie koszty przejazdu były dostępne dla szerszych grup społecznych (Warszyńska, Jackowski 1978). Wśród innych wydarzeń patriotycznych i uroczystości państwowych o znaczeniu ogólnokrajowym w tym okresie na uwagę zasługują: powtórny pogrzeb Juliusza Słowackiego w 1927 r., 250. rocznica odsieczy wiedeńskiej połączona ze świętem kawalerii (październik 1933 r.), a także coroczne zjazdy legionistów.

Kraków jako ważny ośrodek życia religijnego kraju pozostawał celem podróży o charakterze religijnym. Miasto wyróżniało się na tle kraju największym nagromadzeniem zabytkowych obiektów sakralnych, grobami świętych patronów Polski (św. Stanisława, św. Jacka Odrowąża, św. Jana Kantego) oraz licznymi cudownymi wizerunkami i figurami otoczonych czcią wiernych. Jak podaje A. Wilkońska (2007), w latach 1919–1945 licznie odwiedzano groby świętych, błogosławionych i świątobliwych krakowian w Katedrze Wawelskiej (św. Stanisława, królowej Jadwigi, bł. Wincentego Kadłubka, Jana Prandoty) oraz w innych kościołach Krakowa (m.in. św. Jacka, bł. Bronisławy, bł. Salomei, bł. Szymona z Lipnicy, Izajasza Bonera, Stanisława Kazimierczyka, Piotra Skargi). Duże znaczenie w ruchu pątniczym miał także Klasztor w Mogile. W 1935 r. podczas odpustu przybyło tam ok. 10 tys. pątników, w tym 3,5 tys. w grupach pielgrzymkowych, głównie z okolic Krakowa oraz Kalwarii (Mróz 2004).

W latach międzywojennych swoją działalność kontynuowały zakłady lecznictwa uzdrowiskowego Mateczny i Swoszowice. Z uzdrowiska Mateczny w tym okresie korzystało ok. 400 kuracjuszy rocznie, głównie w sezonie letnim. Jak podaje T. Wojtaszek (2001), w kąpielisku Mateczny gościli zarówno mieszkańcy Krakowa, jak i osoby spoza miasta. W skład kompleksu wchodziły: zakład kąpielowy z basenami o różnym standardzie (tzw. salonki – baseny wyłożone marmurem, baseny I klasy, baseny II klasy), czytelnia oraz park. Kompleks ten przez długi czas miał własną komunikację (konny omnibus) łączącą uzdrowisko z Rynkiem Podgórskim. Uzdrowisko w Swoszowicach dysponowało domem zdrojowym z 36 łazienkami, salami masażu; do zakwaterowania gości służyły dwie wille zdrojowe: Szwajcarka – 20 pokoi, Róża – 12 pokoi. W 1928 r. w swoszowickim uzdrowi-

sku wykonano 28 tys. zabiegów dla 1400 osób (Zaniewska 1984). Działalność obu uzdrowisk krakowskich przerwał wybuch II wojny światowej.

Okres międzywojenny wiąże się także z powstaniem obiektów sportowych i rekreacyjnych. Jak zauważają J. Bieniarzówna i J. Małecki (1997), w pierwszych latach niepodległości Kraków wyróżniał się najlepszymi w Polsce urządzeniami sportowymi, posiadał boiska, przystanie wioślarskie, otwartą pływalnię. W krótkim czasie jednak utracił swoją pozycję na rzecz Warszawy i miast Śląska. W 1929 r. otwarto Ogród Zoologiczny w Lesie Wolskim, a w latach 30. w sąsiedztwie parku Jordana i Błoń Krakowskich powstał Miejski Park Sportowy. Był to największy zespół obiektów i urządzeń sportowych w mieście, obejmujący stadion lekkoatletyczny z trybunami, amfiteatr, tor łuczniczy, basen sportowy z wieżą do skoków, zespół strzelnic sportowych, basen kąpielowy (po II wojnie światowej urządzenia te przeszły w zarząd klubów sportowych Cracovii i Wisły).

Okres międzywojenny przyniósł szereg zmian w sektorze hotelarskim. Baza hotelowa miasta uległa znacznemu zmniejszeniu w związku z kryzysem gospodarczym. W latach 1927–1935 zlikwidowano 19 hoteli i 11 pensjonatów, co spowodowało spadek liczby miejsc noclegowych z 1560 do 585 (tab. 2). Przetrwały głównie hotele wyższej kategorii, które kierowały usługi do najzamożniejszych warstw społecznych, tj.: Francuski, Grand, Pollera, Polonia, Pod Różą, Polski i Europejski. Dopiero pod koniec lat 30. XX w. nastąpiło ożywienie na rynku hotelarskim. W 1939 r. Kraków posiadał 13 hoteli, które dysponowały 690 miejscami noclegowymi, w tym: hotel Francuski – 100 pokoi, Polonia – 78 pokoi, Royal – 60 pokoi, Pollera – 55 pokoi, Grand, Europejski, Monopol – po 50 pokoi każdy. Prężnie działała natomiast tania baza noclegowa związana głównie z obsługą turystyki młodzieżowej. W latach 1919–1932 krakowski oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego prowadził w Baszcie Żłodzijskiej na Wawelu schronisko młodzieżowe z 300 miejscami noclegowymi. W 1931 r. do użytku oddano Miejski Dom Wycieczkowy na Oleandrach o pojemności 220 miejsc (fot. 5), w 1935 r. – Dom Śląski (300 miejsc), a w 1939 r. utworzono Dom Kwater Masowych na Rynku Głównym (450 miejsc). Obiekty tzw. taniej bazy noclegowej w połowie lat 30. XX w. dysponowały ponad 2,5 tys. miejsc noclegowych, z czego na kwatery prywatne przypadało 2 tys. miejsc noclegowych (Warszyńska 1996).

W 1920 r. w Krakowie powstał oddział biura podróży Orbis (początkowo przy ul. Podwale, później na Rynku Głównym), w kolejnych latach pojawiły się także placówki innych biur. W mieście funkcjonowały także liczne stowarzyszenia i organizacje podejmujące zagadnienia turystyczne, jak: Polskie Towarzystwo Tatrzańskie (siedziba w Krakowie od 1874 r.), oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (od 1919 r.; obsługa grup turystycznych, prowadzenie schroniska młodzieżowego, kursy dla przewodników), oddział Ligii Popierania Turystyki wraz z Komisją Studiów, Związek Letniskowy Ziemi Krakowskiej, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie (założona w 1850 r.; w jej ramach od 1927 r. działała także sekcja rozwoju ruchu turystycznego i uzdrowisk), Polskie Towarzystwo Balneologiczne, Polski Związek Turystyczny, Polski Związek Narciarski. Rozwinięta była także działalność edukacyjna i naukowa związana z turystyką. W 1933 r. powstała

Fot. 1. Hotel Europejski w 1915 r. (pocztówka, Wyd. Salonu Malarzy Polskich)

Photo 1. Europejski Hotel in 1915 (postcard, publ. by Wyd. Salonu Malarzy Polskich)

Fot. 2. Hotel Belvedere w 1915 r., obecnie Polonia (pocztówka, Wyd. Sztuka)

Photo 2. Belvedere Hotel in 1915, now Polonia Hotel (postcard, publ. by Wyd. Sztuka)

Fot. 3. Ulica Floriańska w 1925 r. (pocztówka)
Photo 3. Floriańska St. in 1925 (postcard)

Fot. 4. Hotel Royal w 1911 r.
 (pocztówka)
Photo 4. Royal Hotel in 1911 (postcard)

Fot. 5. Miejski Dom Wycieczkowy
 (pocztówka, wyd. jako cegielka na rozbudowę obiektu)
Photo 5. Miejski Dom Wycieczkowy (postcard, publ. as donation certificate for an expansion of the building)

Tab. 2. Hotele i pensjonaty w Krakowie w latach 1927–1939
 Table 2. Hotels and guest houses in Krakow in the years 1927–1939

Rodzaj obiektów	Cecha	1927	1928	1929	1930	1931	1935	1939
Hotele	Liczba obiektów	26	22	23	21	13	7	13
	Liczba miejsc noclegowych	1365	1240	1275	1200	975	525	690
Pensjonaty	Liczba obiektów	13	11	15	16	3	4	3
	Liczba miejsc noclegowych	195	165	225	240	45	60	45
Ogółem	Liczba obiektów	49	33	38	37	16	11	16
	Liczba miejsc noclegowych	1560	1405	1500	1440	1020	615	735

Źródło: opracowanie na podstawie Pustola (1986). Source: own study based on Pustola (1986).

elitarna szkoła hotelarska założona przez Towarzystwo Szkoły Hotelarskiej. Natomiast w 1936 r. utworzono Studium Turyzmu UJ – pierwszą w Polsce akademicką placówkę naukowo-dydaktyczną zajmującą się badaniami nad turystyką (działała do 1939 r.). W mieście wydawano także czasopisma poświęcone turystyce, m.in.: *Turyzm* – czasopismo naukowe wydawane przez Studium Turyzmu UJ, *Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Balneologicznego* – zawierał artykuły poświęcone fizykoterapii i balneoterapii (pierwsze numery w latach 1905, 1909, 1914, od 1925 r. do 1935 r. wychodził regularnie), *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego* (1876–1920), *Orli Lot* – młodzieżowy miesięcznik krajoznawczy wydawany przez PTK. W okresie międzywojennym Kraków był miejscem ważnych spotkań krajowych i międzynarodowych poświęconych problematyce rozwoju turystyki. W 1919 r. odbył się w mieście Zjazd Turystyczny (11–13 X) powołujący do życia Polski Związek Towarzystw Turystycznych i ustalający zakres kompetencji poszczególnych towarzystw (m.in. przypisanie PTK roli głównego organizatora turystyki krajowej poza obszarami górskimi). W 1929 r. miasto gościło uczestników Międzynarodowego Kongresu Urzędów Turystycznych, a w 1935 r. odbyła się międzynarodowa konferencja poświęcona domom wycieczkowym dla młodzieży (Twaróg 2003).

W czasie II wojny światowej ruch turystyczny w Krakowie zamarł. Większość obiektów bazy noclegowej została zajęta przez Niemców i przeznaczona na inne cele, m.in. administracyjne, wojskowe. Niektóre z krakowskich hoteli prowadziły swoją działalność, ale były dostępne tylko dla Niemców (m.in. Grand, Francuski, Polonia). Zniszczeniu ulegały także urządzenia uzdrowiskowe w Swoszowicach i Matecznym.

Okres 1945–1989 r.

Lata powojenne przyniosły istotne zmiany w turystyce krakowskiej. Po początkowym okresie stagnacji, ruch turystyczny zaczął wykazywać tendencję wzrostową, a w połowie lat 70. XX w. przekroczył znacznie 3 mln turystów (tab. 3).

Tab. 3. Ruch turystyczny w Krakowie w latach 1963–1999 (w mln osób)

Table 3. Tourism in Krakow in the years 1963–1999 (in millions)

Rok	1963	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	1999
Ogółem	1,043	1,654	2,073	3,400	2,510	1,900	2,160	3,500	4,000
w tym turyści zagraniczni	0,036	0,495	0,198	0,350	0,200	0,250	0,418	0,511	0,352

Źródło: opracowanie własne na podstawie roczników statystycznych oraz Warszńska (1968, 1975a, 1996).
Source: own study based on statistical yearbooks and Warszńska (1968, 1975a, 1996).

W pierwszych latach po wojnie Kraków odwiedziło stosunkowo niewielu turystów, chociaż miasto i jego zabytki nie ucierpiały w skutek działań wojennych. W 1947 r. zanotowano 18,4 tys. turystów, a w 1949 r. 23,2 tys., w tym blisko 2 tys. zagranicznych (Twaróg 2003). Rozwojowi turystyki w tym okresie nie sprzyjała sytuacja społeczno-gospodarcza i polityczna kraju. Uwaga społeczeństwa była skoncentrowana głównie na odbudowie państwa ze zniszczeń wojennych oraz problemach socjalnych (brak lokali mieszkalnych, masowe repatriacje). Dopiero od lat 50. XX w. obserwuje się pierwsze symptomy ożywienia ruchu turystycznego. Dla przykładu, w 1947 r. Zamek Królewski na Wawelu zwiedziło jedynie 126 tys. osób, w 1948 r. – 200 tys. osób, a w 1953 r. – 583 tys. osób (Kulczycki 1977). Ważną rolę w obsłudze turystyki przyjazdowej odgrywał krakowski oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (od 1951 r. PTTK), który w 1950 r. obsługiwał 1236 wycieczek krajoznawczych, w których uczestniczyło 128 tys. osób (Twaróg 2003). Również baza noclegowa w tych latach była niezmiernie uboga, co wiązało się ze zniszczeniami wojennymi oraz czasową lub trwałą zmianą funkcji wielu dawnych obiektów noclegowych (np. na potrzeby repatriantów był wykorzystywany po wojnie hotel Polonia, a do dyspozycji wojska został oddany hotel Royal). W 1946 r. baza noclegowa Krakowa liczyła jedynie 750 miejsc noclegowych (Pustoła 1975). W sumie po zakończeniu wojny zostało reaktywowanych jedynie 10 hoteli, tj.: Francuski, Polonia, Europejski, Grand, Pollera, Pod Różą, Warszawski, Monopol, Polski, Narodowy (Warszńska 1968). Istotne zmiany w sektorze hotelarskim nastąpiły w 1950 r., kiedy to na mocy dekretu z dnia 26 października 1950 r. o państwowych przedsiębiorstwach doszło do nacjonalizacji istniejących w mieście obiektów noclegowych. Hotelem Francuskim kierował Orbis, natomiast hotele: Pod Różą, Monopol, Polski, Pod Czarnym Orłem, Polonia, Warszawski, Pollera oraz Europejski znalazły się pod zarządem Dyrekcji Hoteli Miejskich i od tego momentu przez długi czas określano je mianem hoteli komunalnych (Kuźniarski 2001). Krakowskie hotelarstwo na okres prawie 40 lat przeszło w ręce przedsiębiorstw państwowych i funkcjonowało w oparciu o zasady gospodarki nakazowo-rozdzielczej. W 1952 r. została przeprowadzona pierwsza kategoryzacja bazy hotelowej w mieście. Do kategorii pierwszej zaliczono wówczas hotele: Francuski, Polski, Monopol, Pod Żółtą Kotwicą (dawny Pollera). Kategorię drugą uzyskały hotele: Polonia, Europejski, Grand (część obiektu), trze-

cią – hotel Grand (pozostała część), a czwartą (najniższą) – hotele: Warszawski, Pod Różą, Narodowy (Warszyńska 1968).

W latach 60. XX w. odnotowano wzrost liczby przyjazdów do Krakowa. W 1963 r. miasto odwiedziło ponad 1 mln turystów, a pięć lat później w 1968 r. już 2 mln osób. Dużą dynamikę zaobserwowano zwłaszcza w przypadku turystów zagranicznych, których liczba w latach 1963–1968 wzrosła prawie pięciokrotnie, z 35,2 tys. do 160,1 tys. rocznie. Najczęściej odwiedzanym obiektem był Zamek Królewski na Wawelu, który w 1962 r. zwiedziło 1,24 mln osób, a w 1969 r. – 1,31 mln (Kulczycki 1977; Ryczko 1977). Poza historycznym centrum Krakowa ruch turystyczny obejmował także Nową Hutę, gdzie poznawano architekturę i układ urbanistyczny miasta („idealne miasto socjalistyczne”) oraz kombinat hutniczy (ówcześnie Huta im. Lenina). Udostępnienie obiektów przemysłowych dla ruchu turystycznego nastąpiło w 1962 r. na mocy zarządzenia przewodniczącego GKKFIT i od tego czasu w Krakowie do zwiedzania przeznaczono 11 zakładów przemysłowych, w tym kombinat hutniczy. W latach 60. XX w. hutę zwiedzało ok. 40–60 tys. osób rocznie, w latach 70. liczba odwiedzających zmniejszyła się do ok. 25–30 tys. rocznie (Golba 1976). Miasto przyciągało turystów także swoim życiem kulturalno-rozrywkowym, w tym możliwością udziału w spektaklach teatralnych, koncertach muzycznych (m.in. Zadaszki Jazzowe), festiwalach filmowych (od 1961 r.), kabaletach (Piwnica Pod Baranami – działa od 1956 r.; Jama Michalikowa – od 1960 r.), wydarzeniach studenckich (Juwenalia obchodzone od 1957 r.), wystawach sztuki (np. Biennale Grafiki – od 1966 r.), imprezach kulturalno-rozrywkowych, np. Dni Krakowa – przywrócone po wojnie. Pobyt w Krakowie często łączył się ze zwiedzaniem okolicznych miejscowości, w tym głównie Wieliczki i Ojcowa, a w przypadku grup zagranicznych obejmował także zwiedzanie Oświęcimia (obóz zagłady).

W strukturze ruchu turystycznego w latach 60. XX w. dominowali turyści krajowi. Cudzoziemcy stanowili jedynie kilka procent ogółu turystów (1963 r. – 3,5%; 1968 r. – 8%). Wśród obcokrajowców przeważali goście z państw ówczesnego bloku socjalistycznego, w tym z ZSRR, Czechosłowacji, Węgier i NRD (łącznie ponad 90% turystów z państw socjalistycznych). Z krajów kapitalistycznych najwięcej turystów pochodziło z USA, Francji, Włoch, Austrii oraz Niemiec Zachodnich (ówczesnego NRF) (Warszyńska 1968). Organizacją zagranicznej turystyki przyjazdowej zajmowało się głównie biuro podróży Orbis. Najwięcej wycieczek zagranicznych docierało do Krakowa w okresie wakacyjnym.

Ponad 25% ruchu turystycznego przypadało na wycieczki szkolne. Grupy szkolne były obsługiwane głównie przez PTTK oraz Szkolny Wojewódzki Ośrodek Turystyczno-Krajoznawczy. W latach 60. XX w. popularne stały się także tzw. szkolne pociągi turystyczne, organizowane przez Orbis. Jak podaje J. Warszyńska (1968), imprezy takie odbywały się głównie w maju i czerwcu, a ich program obejmował 2–3 dniowy pobyt w Krakowie, połączony ze zwiedzaniem Wieliczki i Ojcowa oraz udział w spektaklu teatralnym. Jednorazowo w tego typu imprezach brało udział ok. 500 osób.

Dużym ograniczeniem dla rozwoju turystyki przyjazdowej był niedobór miejsc noclegowych, chociaż w latach 1960–1968 liczba miejsc noclegowych w Krakowie

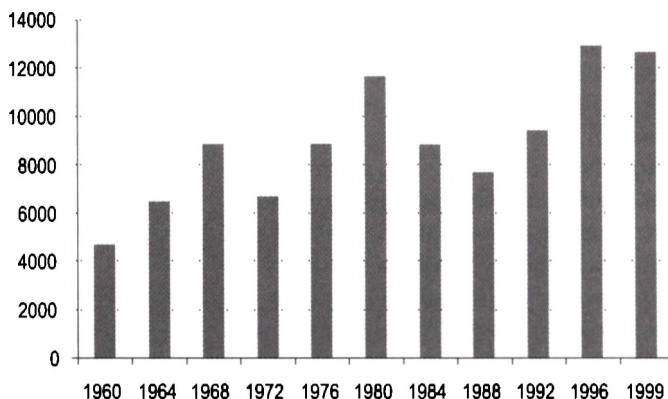
wzrosła o ok. 80% (Warszyńska 1996). Wskaźnik wykorzystania obiektów bazy noclegowej wynosił aż 90%, a zdarzało się, że wręcz przekraczał 100% (Warszyńska 1968), np. miało to miejsce w 1964 r., kiedy na oficjalne uroczystości 600-lecia Uniwersytetu Jagiellońskiego przybyło do miasta dużo gości z kraju i zagranicy. Sytuacja uległa nieznacznej poprawie wraz z oddaniem trzech nowych obiektów noclegowych – hotelu Cracovia (1965 r.), Domu Turysty PTTK im. K. Sosnowskiego (1963 r.) oraz Domu Noclegowego ZNP (1967 r., obecnie Hotel Logos). Wśród nowo powstałych obiektów na szczególną uwagę zasługuje hotel Cracovia, który w momencie oddania do użytku był jednym z najnowocześniejszych hoteli w Polsce (700 miejsc noclegowych). Ogółem w 1967 r. baza noclegowa Krakowa liczyła 21 obiektów i 8861 miejsc noclegowych (Warszyńska 1996). Składało się na to 14 hoteli, w tym dwa w zarządzie Orbisu: Francuski i Cracovia oraz 9 tzw. hoteli komunalnych. Duże znaczenie w obsłudze ruchu turystycznego w tym czasie miały także kwatery prywatne zlokalizowane w samym mieście i na jego obrzeżach.

Lata 60. XX w. wiązały się także z poprawą dostępności komunikacyjnej miasta. W 1964 r. powstał nowy port lotniczy w Balicach (głównie loty krajowe). W 1969 r. port ten obsługiwał 143,5 tys. podróżnych (Szechińska 1977). Komunikację międzynarodową w tym czasie zapewniała kolej (bezpośrednie połączenia z Berlinem, Lipskiem, Erfurtem, Belgradem i Lwowem – 1968 r.) oraz komunikacja autobusowa (bezpośrednie połączenia z Wiedniem, Budapesztem i Popradem – 1968 r.) (Warszyńska 1975b). W 1960 r. wprowadzono pierwsze linie miejskie o charakterze rekreacyjnym, z centrum do Skały Kmity i Lasu Wolskiego, w następnych latach do Tyńca, Ojcowa i Mnikowa. Rejsy wycieczkowe po Wiśle na trasie Wawel–Bielany–Tyniec obsługiwała Żegluga Krakowska. W latach 1961–1964 kursowała również kolejka wąskotorowa na Bielany, której tory prowadziły po wale wiślanym (Adamczewski 1992).

Lata 70. XX w. to okres dalszego rozwoju turystyki przyjazdowej w Krakowie. Liczba turystów odwiedzających miasto wzrosła z 2 mln w 1970 r. do prawie 3,5 mln w 1979 r. W ruchu krajowym dominowała turystyka dzieci i młodzieży, a także wycieczki organizowane przez zakłady pracy. Największą popularnością wśród turystów cieszył się niezmiennie Zamek Królewski na Wawelu. W 1973 r. muzeum na Wawelu odwiedziło 888 tys. osób, tj. 55,5% ogółu zwiedzających krakowskie muzea (ogółem 19 placówek; 1,6 mln zwiedzających). Znaczący udział w strukturze ruchu turystycznego mieli goście zagraniczni – ok. 10%, wśród których przeważali obywatele państw byłego bloku socjalistycznego. Należy zauważyć, że w tym czasie wzrosła liczba turystów z Europy Zachodniej oraz USA. Zwiększony napływ turystów z tzw. państw kapitalistycznych był w dużej mierze efektem prowadzonej od końca lat 60. kampanii promocyjnej Polski za granicą (m.in. akcja rekomendacji obiektów turystycznych miasta przez COIT, Orbis, PZMot zapoczątkowana w 1967 r.). Nie bez znaczenia dla wzrostu popularności Krakowa na arenie międzynarodowej było wpisanie miasta (Stare Miasto, dzielnica Kazimierz) wraz z Wieliczką i obozem zagłady Auschwitz na Listę Światowego Dziedzictwa Przyrodniczego i Kulturowego UNESCO (1978 r.). Światowy

rozgłos przyniósł miastu wybór krakowskiego biskupa Karola Wojtyły na Stolicę Piotrową. Pielgrzymki Jana Pawła II do ojczyzny, w tym wizyty w Krakowie (1979, 1983, 1987) były najważniejszymi wydarzeniami religijnymi w dziejach miasta i przyciągały każdorazowo rzesze pielgrzymów (ok. 1,5–2 mln osób). Od lat 70. XX w. ruch pielgrzymkowy w Krakowie nabrał charakteru ogólnokrajowego (Wilkońska 2007). Obok tradycyjnych miejsc pielgrzymkowych (m.in. katedra na Wawelu, klasztor Na Skałce, klasztor Dominikanów, sanktuarium w Mogile) coraz liczniej były odwiedzane Łagiewniki, zwłaszcza po 1968 r., kiedy to kaplica klasztorna pw. św. Józefa została wpisana na listę sanktuariów diecezjalnych (od 1992 r. jako Sanktuarium Bożego Miłosierdzia).

W latach 70. XX w. turystyka została uznana przez władze miasta za jedną z głównych funkcji gospodarczych, co znalazło przełożenie na zapisy dokumentów planistycznych, m.in. planów zagospodarowania przestrzennego Krakowskiego Zespołu Miejskiego (1977) (Warszyńska 1996). Rozwijała się infrastruktura turystyczna i rekreacyjna (m.in. powiększono ZOO, wytyczono trasy spacerowe w Lesie Wolskim). W 1975 r. utworzony został Zespół Uzdrowisk Krakowskich, w skład którego weszły szpital uzdrowiskowy w Swoszowicach i zakład przyrodoleczniczy Mateczny. Działalność uzdrowiskowa po II wojnie światowej była nastawiona jednak na mieszkańców miasta i pobliskich miejscowości (brak odpowiedniej bazy noclegowej przy uzdrowisku). W 1976 r. do użytku został oddany pierwszy hotel działający w ramach międzynarodowego łańcucha hotelowego, tj. Holiday Inn (późniejszy Continental). Obiekt ten dysponował 612 miejscami noclegowymi w 302 pokojach oraz rozwiniętym zapleczem usługowo-rekreacyjnym, m.in. 3 sale konferencyjne, basen, sauna. Z innych inwestycji hotelarskich w tym okresie należy wymienić także motel Krak (1972) oraz hotele Krakowianka (1972) i Pod Kopcem (1976). Kilka istniejących hoteli zostało czasowo wyłączonych z użytkowania w związku z remontami; były to hotele: Korona (uruchomiony ponownie w 1975 r.), Pod Żłotą Kotwicą (remont w latach 1971–1977), Pod Różą (remont w latach 1973–1979) i Grand (remont od 1973 r. aż do 1990 r.). Baza noclegowa w końcu lat 70. liczyła łącznie ok. 11,6 tys. miejsc (ryc. 2), w tym 40% w obiektach hotelowych i wciąż nie zaspokajała zgłaszanego popytu. Jej głównymi gestorami byli: Orbis, PTTK oraz Wawel-Tourist (utworzony w 1961 r.; od 1973 r. po połączeniu z Dyrekcją Hoteli Miejskich zarządzał dawnymi hotelami komunalnymi). Wraz z napływem turystów wzrosła rola biur podróży w organizacji turystyki przyjazdowej. W latach 70. XX w. w Krakowie działało 11 biur podróży: BORT PTTK (od 1955 r.) – zajmujący się głównie obsługą turystyki krajowej, przewodnictwem turystycznym oraz usługami noclegowymi, PBP Orbis (od 1945 r.), OSTW Gromada (od 1960 r.), SBT Turysta (od 1957 r.), BTM Juventur (od 1963 r.), BPiTSP Almatour (od 1956 r.), BUT Harctur (1978 r.), PIST Sports Tourist, PZMot, TAU ZMW, KPT Wawel-Tourist. Podmioty te różniły się zakresem i skalą działalności. Niektóre z nich specjalizowały się w turystyce krajowej, np. PTTK, inne oferowały szeroki zakres usług, jak PBP Orbis. W 1973 r. BORT PTTK obsługiwało 956,6 tys. turystów, w tym tylko 10,6 tys. z zagranicy, a Orbis – 70,7 tys. osób, w tym aż 40,3 tys. z zagranicy (*Rocznik statystyczny...* 1974).

Ryc. 2. Liczba miejsc noclegowych w Krakowie w latach 1960–1999

Fig. 2. Number of accommodation places in Krakow in the years 1960–1999

Źródło: opracowanie własne. Source: authors' own study.

Na rozwój turystyki w kolejnej dekadzie negatywnie wpłynęła napięta sytuacja polityczna kraju oraz późniejszy kryzys gospodarczy. Początek lat 80. XX w. był okresem spadku liczby przyjazdów zarówno krajowych, jak i zagranicznych. W 1982 r., tj. rok po wprowadzeniu stanu wojennego, Kraków odwiedziło jedynie 1,1 mln turystów, w tym 50 tys. turystów zagranicznych. Od połowy lat 80. sytuacja uległa stopniowej poprawie. Zwiększyła się liczba turystów krajowych (1,7 mln w 1988 r.) oraz zagranicznych (335 tys. w 1988 r.). Od 1981 r. Kraków posiadał już bezpośrednie połączenia lotnicze z zagranicą, początkowo z Wiedniem i Rzymem, a później także z: Frankfurt nad Menem (1987 r.), Kolonią (1988 r.), Londynem (1988 r.) i Moskwą (1989 r.). W 1989 r. krakowskie lotnisko obsłużyło 67 tys. podróżnych w ruchu międzynarodowym i po raz pierwszy w jego historii liczba podróżnych w ruchu międzynarodowym przewyższyła liczbę podróżujących na liniach krajowych. Pomimo kryzysu gospodarczego były realizowane nowe inwestycje w bazę hotelową. W 1988 r. została ukończona budowa nowoczesniejszego, jak na ówczesne czasy, hotelu Forum Intercontinental. Powstały także motel Orbis (1982 r.; późniejsza Wanda) oraz hotel w kompleksie sportowym KS Wisła (1984 r.), a po długotrwałym remoncie do użytku zostały oddane hotele Saski (1985 r.) i Royal (1988 r.). Baza noclegowa pod koniec lat 80. XX w. liczyła 7,7 tys. miejsc noclegowych, w tym 4,1 tys. miejsc w hotelach. Składało się na nią 21 obiektów hotelowych, 1 motel, 3 domy wycieczkowe, 3 schroniska, 3 kempingi oraz 7 obiektów innego typu. Wśród hoteli najwyższy standard usług (4 gwiazdki) oferowały 4 obiekty: Cracovia (607 miejsc noclegowych), Holiday Inn (608), Wanda (240), Forum (539).

Lata 90. XX w.

Zasadnicze zmiany w funkcjonowaniu turystyki w Krakowie zaszły na przełomie lat 80. i 90. XX w. (Warszyńska 1992). Wzrosła liczba gości zagranicznych, zainteresowanych transformacjami, które dokonywały się w Polsce. Natomiast w przypadku turystyki krajowej, a zwłaszcza wycieczek zorganizowanych, zaobserwowano regres, co wynikało głównie z trudnej sytuacji gospodarczej (wysokie bezrobocie, inflacja, urealnienie cen). W 1990 r. Kraków odwiedziło 2,16 mln turystów, z czego turyści zagraniczni stanowili 418 tys., tj. 19,3% ogółu. W 1995 r. liczba przyjazdów wzrosła do 3,5 mln turystów (511 tys. turystów zagranicznych), a w 1999 r. osiągnęła 4 mln turystów (352 tys. turystów zagranicznych). Zmianie uległa struktura narodowościowa turystów. Wśród obcokrajowców dominowali: Niemcy, obywatele USA oraz Włosi i Francuzi. Dużym udziałem odznaczyli się Rosjanie i Ukraińcy, którzy w początku lat 90. przybywali do Polski głównie w celach handlowych, a także Rumuni. Napływowi obcokrajowców sprzyjało otwarcie granic państwowych, wprowadzenie ruchu bezwizowego, a także szybki rozwój sieci połączeń z miastami europejskimi. W 1992 r. regularne linie autobusowe na trasach międzynarodowych zapewniały bezpośrednie połączenia Krakowa z miastami w 14 krajach Europy. Lata 90. XX w. to okres dynamicznego rozwoju krakowskiego lotniska – Międzynarodowy Port Lotniczy im. Jana Pawła II Kraków-Balice, do czego przyczyniło się oddanie w 1995 r. do użytku terminalu o przepustowości 450 tys. osób rocznie oraz poszerzenie pasa startowego. W 1994 r. port lotniczy Kraków-Balice obsługiwał ok. 122,2 tys. pasażerów, a w 1999 r. już 419,5 tys. W 1999 r. Kraków posiadał regularne połączenia lotnicze z 12 miastami, w tym z Warszawą, 7 miastami europejskimi (Drezno, Londyn, Paryż, Rzym, Wiedeń, Zurich) oraz 4 poza Europą (Chicago, Nowy Jork, Tel Aviv, Toronto). Połączenia obsługiwało sześciu przewoźników lotniczych (Austrian Airlines, British Airways, Swissair, Eurowings, LOT, EUROLOT). Pod koniec lat 90. liczba turystów zagranicznych zmniejszyła się, co było związane ze stopniowym spadkiem zainteresowania Polską jako „nowym” krajem.

Przejście z modelu gospodarki nakazowo-rozdziałowej do wolnego rynku pociągnęło za sobą proces przekształceń ilościowych i jakościowych w turystyce. Swoboda działalności gospodarczej zaowocowała dynamicznym rozwojem przedsiębiorczości w sektorze turystyki w Krakowie. O ile w 1988 r. w mieście działało jedynie 16 biur podróży, o tyle w 1991 r. usługi takie oferowało 250 podmiotów. W końcu lat 90. liczba ta zmniejszyła się do 190 (Rotter, Pawlusiński 2000). Zmalała rola tradycyjnych biur podróży w obsłudze krajowej turystyki przyjazdowej do Krakowa, zwłaszcza PTTK. Większość krakowskich biur podróży skoncentrowała się na obsłudze turystyki wyjazdowej. Lata 90. to również czas prywatyzacji obiektów bazy noclegowej. Do swoich dawnych właścicieli lub ich spadkobierców powróciły hotele: Europejski, Grand, Pod Różą, Pollera, Polonia, Polski, Saski, Warszawski (Kuźniarski 2001). Już w 1994 r. ok. 90% stanowisk pracy w sektorze hotelarskim pozostawało w gestii nowo powstałych podmiotów prywatnych lub sprywatyzowanych (*Raport o stanie miasta* 1994). Zmiany własnościowe dotknę-

ły także uzdrowiska krakowskie. W końcu lat 90. przeprowadzono postępowanie reprivatyzacyjne zakładu leczniczego Mateczny, natomiast uzdrowisko Swoszowice zostało przekształcone w spółkę prawa handlowego. Po 1990 r. w mieście powstało kilkanaście nowych obiektów hotelowych, w tym m.in.: Demel (1992 r.), Piast (1992 r.), Krystyna (1992 r.), Ibis (1993 r.; obecny Chopin), Elektor (1993 r.), Justyna (1998 r.), Wit Stwosz, Rezydent (tab. 4). W 1999 r. bazę noclegową tworzyły 104 obiekty noclegowe o łącznej pojemności 12,7 tys. miejsc noclegowych. W strukturze rodzajowej dużym udziałem cechowały się hotele (34 obiekty; 5,6 tys. miejsc noclegowych, w tym 3 czterogwiazdkowe i 11 trzygwiazdkowych). Większość obiektów bazy noclegowej pozostawała w prywatnych rękach.

Lata 90. XX w. to czas związany z pojawianiem się w Krakowie nowych form turystyki. Kraków zaczął być postrzegany jako ośrodek wielokulturowy, w mieście powstały międzynarodowe instytucje kulturalne, jak: Instytut Goethe'go, Instytut Francuski, Instytut Włoski. Popularność Krakowa na arenie międzynarodowej wzrosła zwłaszcza po emisji filmu *Lista Schindlera* przedstawiającego losy Żydów krakowskich podczas II wojny światowej. W związku z filmem do Krakowa zaczęły napływać w połowie lat 90. grupy turystów z USA, Izraela i innych państw, zainteresowane odwiedzeniem miejsc związanych z diasporą żydowską. Dużym zainteresowaniem cieszyły się także imprezy kulturalne, a zwłaszcza Festiwal Kultury Żydowskiej, który odbywa się w mieście od 1988 r. Kraków jako pierwsze polskie miasto uzyskał w 1995 r. tytuł Europejskiego Miasta Kultury 2000 (wraz z innymi 8 miastami europejskimi). W związku z tym wydarzeniem w latach 1996–2000 odbyło się w Krakowie szereg imprez kulturalnych ujętych w temat przewodni: 1996 – Rok Filmu (m.in. Festiwal A. Wajdy, V Festiwal Unii Teatrów Europy), 1997 – Rok Poezji (m.in. Spotkania Poetów Wschodu i Zachodu), 1998 – Rok Muzyki (m.in. Wielkanocny Festiwal Ludwika van Beethovena), 1999 – sesje teatralne i literaturoznawcze. Kulminacją całego wydarzenia stanowił cykl imprez w 2000 r. Festiwal był jak dotychczas największym przedsięwzięciem kulturalnym i promocyjnym Krakowa na arenie międzynarodowej w całej jego historii. W latach 90. coraz dynamiczniej rozwijała się w Krakowie turystyka konferencyjna. Jak podaje W. Król (1994), w początku lat 90. liczba konferencji odbywających się w Krakowie systematycznie rosła. W 1991 r. w mieście zorganizowano 31 tego typu wydarzeń, w których uczestniczyło 6,5 tys. osób, a w 1993 r. – odpowiednio 92 konferencje i 15,6 tys. uczestników. Niektóre ze spotkań miały wymiar międzynarodowy, np. konferencja pod patronatem KBWE na temat dziedzictwa kulturowego Europy, która zgromadziła 2,5 tys. uczestników. O wzroście zapotrzebowania na imprezy konferencyjne w Krakowie może świadczyć fakt, iż już w 1996 r. ponad 26 obiektów w Krakowie oferowało do wynajęcia sale konferencyjne, w tym 9 hoteli (*Kraków i region...* 1996). Od lat 90. XX w. w Krakowie są organizowane także imprezy targowe, początkowo w obiektach przy ul. Rakowickiej, później w innych punktach miasta, m.in. od wielu lat odbywają się targi turystyczne (m.in. Krakowski Salon Turystyczny). Ostatnie lata XX w. to także wzrost zainteresowania turystyką pielgrzymkową. Na mapie pielgrzymkowej Krakowa coraz ważniejsze miejsce zajmuje sanktuarium w Łagiewnikach. W 1999 r.

miejsce to odwiedziło 800 tys. pielgrzymów, w tym ok. 50 tys. z zagranicy (Soł-Jan, Matlak 2000). Pielgrzymi odwiedzają także nowe sanktuarium w przestrzeni miasta, tj. sanktuarium *Ecce Homo* św. Brata Alberta (16,5 tys. pątników w 1989 r. – rok kanonizacji; 1995 r. – 6 tys.) (Mróz 2006). Nadal jest prowadzona także działalność lecznicza w Swoszowicach i Matecznym, przy czym w przypadku tych placówek można mówić raczej o lokalnym oddziaływaniu.

Tab. 4. Hotele w Krakowie w latach 1989–1999
Table 4. Hotels in Krakow in the years 1989–1999

Cecha	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Liczba obiektów	21	22	23	24	25	29	35	38	42	39	34
Liczba miejsc noclegowych	3388	3525	3968	4415	4710	5731	7934	7651	7896	7150	5595

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS.

Source: own study based on data from the Central Statistical Office.

* * *

Kraków u progu XXI w. jest ważnym ośrodkiem turystycznym o międzynarodowym znaczeniu i bogatych tradycjach turystycznych. Bogactwo i różnorodność jego walorów kulturowych, potencjał akademicki miasta, szeroka oferta wydarzeń kulturalnych oraz coraz lepiej rozwinięta infrastruktura turystyczna są czynnikami, które kształtują i powinny kształtować przewagę konkurencyjną miasta na międzynarodowym rynku turystycznym. Wiek XXI będzie kolejnym krokiem w dziejach krakowskiej turystyki, w warunkach już odmiennych od dotychczasowych, w ramach zintegrowanej Europy. Współczesny Kraków to miasto w pełni europejskie, ale zarazem jedno z wielu miast Europy. Dalszy rozwój turystyki będzie więc uzależniony od umiejętności dostosowania się lokalnej gospodarki turystycznej do potrzeb rynku, przy jednoczesnym założeniu konieczności poszanowania i zachowania dotychczasowego dziedzictwa kulturowego.